

Susánka, Selyempina, Zsigó és Dominó szembenézzenek magukkal és egymással. Amikor ez megtörténik, azt újabb hasadás követi: egyszer az ágylakónál és egyszer a kottatárosnál kell farkasszemet nézniük. Zsigó örzi Susánka álmát, csak közelít a testéhez, hozzá nem nyúl. Mégis a regény egyik legfülledebb jelenete ez, miközben kivillan a borotvált szemérem, vagyis kivillan a *pina*, Zsigó marcangolja a gyufásdobozt, az idő pedig ráng a falórán. Itt szakad meg a férfiban valami, itt látja meg a másik arcot, látja meg az istennő testét, melyet már a mítosz szerint sem lehetett, mert végzetes volt, biztos pusztulást hozott. Így lesz pusztán kulináris élvezetté az ezt követő második randevű, már a férfi lakásán, mely után az akkor már Selyempinára hallgató Susánkából csak egy pezsgősínű, széttépett bugyi marad.

Ezután a történet végképp önálló életre kel: „ha elbeszél és elbeszélő egybeesik, a történet fölzabálja önmagát. És véget ér.” Susánka (és Selyempina) izzadékonny teste elhalványul, ám ezzel párhuzamosan Zsigó privátfürdője mégsem lesz giccses színpadi zárójelenet: a borotva túl éles ahhoz, hogy ne emelje ki Zsigó vonalait. És megszűnik írni a dallamot, „Este Rigoletto. Beülök a második felvonásra.”

Bán Zoltán András regénye nem csak szerkezetileg, hanem stílusában is bravúros megoldásokkal él. Ismétlődő szófordulatai (tükröponthasú tulajdonos, bohóckockás ég, cirmos szelek, rókaszínű ősz, lilavirágos keblek) ugyancsak erősítik a regény fuga-jellegét, ráadásul képesek hitelesen idézni és újratelemelni a szecessziós nyelvet. Ez abból is adódhat, hogy amennyire a dolgok kétértelműek, többértelműek a műben (összemosódik, hogy sósperec vagy teperős pogácsa, vasrostélyos vagy rézserpenyő), éppúgy nem kell kizárólagosnak tekintenünk egyik olvasatot sem. Bán olyan regényt írt, amelyben a történet jogot szerez arra, hogy felszámolja önmagát, illetve, hogy elengedje az olvasó kezét. Ezzel azonban épp ugyanazt a szabadságot nyújtja, a lehetőségek tárházát, mellyel a regény is zár. Zsigónak az „üres fürdőfolyosón visszhangosan koppantak lépteit, magányosan, de szabadon”.

Antal Balázs

Egy határtalan próza könyvnyi határai

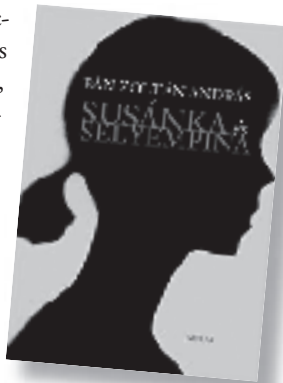
(Bán Zoltán András: *Susánka és Selyempina*. Scolar Kiadó, 2007)

A fokozottabb poétikai hangsúlyok érvényesítésére törekvő retorizált széppróza-kísérletek neuralgikus pontja annak (f)elismerése, hogy azon túl, hogy a nyelvvel akarnak valamit, tudnak-e más tétet is tartani még. Mondjuk, amellet, hogy meg

tudnak szólalni, tudnak-e beszélni is valamiről, valamiért, valakinek; a megszólalásnak a módján túl is van-e súlya, s ha nincs, tudja-e vállalni a szöveg ezt a hiányt — a vállalással ebből akár erényt is kovácsolva —, vagy inkább úgy tesz, mintha volna. Egy briliánsan kitalált/megtalált nyelv egész regényszövegen való végigvitele, működtetése szigorú koncentrátságot követel, komoly erőfeszítésekbe kerül — főleg, hogy közben úgy kell látszódnia, csuklóból megy. Ezért nem mindig marad energia ennek a nyelvnek a kordában tartására, valamiféle történet felé terelésére, hozzá még a történet olyan jellegű jelentőségének elérésére is, hogy az komolyabb figyelmet érdemeljen esetleg önmagában is. Ha mondjuk ráadásként még lírizált, helyenként szecessziósan túldíszített, indázó hosszúmondatokból építkezik a szöveg, a pusztán jó/szép/erős/ütős mondatokkal való teliszórás közben nem árt olyan módon is uralni az artikulációt, hogy a szöveg ne váljon túltelítetté már az első pillanatban. Mégpedig azért, hogy folyamatosan rá lehessen lícitálni az előzményekre: legyen kikapintható a próza sűrűsödésének, fokozásának íve, amely nem árt, ha közben a sztorira is reflektál, vagy aládolgozással, vagy ellenpontozással (és persze mindenképpen a megtartásával). Amennyiben az ilyen önkorlátozás aspektusában, önkritikai attitűdben nem annyira biztos a nyelvhasználó, mentőövként

még mindig rendelkezésére áll a jól megválasztott terjedelem, azaz hogy időben fejezze be a munkát — különben mondatszinten gyönyörű írása szöveggé olvashatatlanabb lesz egy száraz vagy esetleg egyenesen ötletelen nyelven megírt, de vállalásaival és határaival tisztában lévő munkánál, darabokra esik. Ami ötszáz oldalban idegesítően zavaró, az háromszázötvenben esetleg csak bosszantó, kétszázban mondjuk éppen hogy fárasztó, százban azonban frissessége végig tartható, de annyira, hogy az olvasó további oldalakért kiált. Tehát a nyelvi artikuláció és a történetformálás arányainak belső felismerése, a vállalás határainak jó megválasztása mind

eszméi, mind mennyiségi tekintetben és ennek az olvasóval való tisztázása (azaz hogy ne tűnjön erőszakoltan úgy, hogy a könyv, teszem azt, mindent akarna, amikor nem akar semmit), valamint a dikció ritmusának megszervezése együtt kell mozogjon az irodalmi mű kialakítása során. Mindazzal együtt, hogy e bekezdés állításainak ellentéte is tökéletesen igaz lehet, ráadásul olyan blőd vélekedések hámozhatók ki egyes kijelentéseiből, minthogy a recenzens szerint a nyelv és a benne elbeszéltek szétválaszthatók lennének, pedig megtanultuk a leckét, nos nem tartom lényegtelennek e szempontok figyelembe vételét a *Susánka és Selyempina* esetében, amely mint minden egyes szépirodalmi mű, a saját maga által felállított prózapoétikai követelményrendszerben helyezhető el. Vagyis nem a regény szerzőjének *más jellegű* irodalmi tevékenységéből következnek a kritériumok, mint ahogy egyes recenzensek kezelik — igazságtalan (és olcsó) dolog ráolvasni a regényre más szövegek nyomán megfogalmazódott vélekedéseket, főleg olyan recenzensektől, akik máskülönben

a *szervő halálának* kitételét szokták érvényesíteni előszeretettel —, hanem azokból a belső feszültségekből, amelyek mindvégig ott mocorognak a remekül megdolgozott felszín alatt, s amelyek belőlem feltétlenül kiváltották a fenti eszmefuttatás szükségességének érzetét.

A *Susánka és Selyempina* ugyanis amellet, hogy nagyon kellemes, sőt, jó olvasmány, néhány nyugtalanító kérdést azért megmozgat az olvasóban. Látványosan nyelvi jellegű a kötet legfontosabb tétje — ám ez nemcsak a legfontosabb tét, hanem gyakorlatilag az egyetlen is. A mese viszonya ehhez a felfokozott nyelvi közeghez ambivalens, az olvasóra van bízva, hová helyezi a hangsúlyt: a nyelv azon dolgozik, hogy százoldalassá dagasztva is érdekessé-fenntarthatóvá tegye az amúgy nyúlfarknyi történetet, vagy fordítva, ez az elemi szintű, elemi szinten kidolgozott történet csak azért van, hogy a könyv ne világba szétfutó nagyon szép mondatok gyűjteménye legyen. Vagyis hogy története van-e az elbeszélőnek, amelyet feltétlenül el kell mondania, s ehhez keresett megszólalási módot, vagy nyelve, amelyen beszélni akar feltétlenül és mindenképpen, és ahhoz kell egy csak szinte jellemző történet. Nem szerencsés, amikor ilyenek jutnak olvasás közben eszembe, különösen azért nem, mert a kérdés nem csak (és főleg nem) a fenti bekezdés vége felé is idézett lecke miatt értelmezhetetlen, hanem mert a prózaírói munka során a két oldal nem ellentételezett, hanem szinkron jelenléttel érvényesül. Az olvasás öröme, amely a *Susánka és Selyempinával* való találkozás közben óhatatlanul előkívánczik belőlem, azonban megadja a kétely feloldásának kulcsát is — legtöbb helyén (és ahol nem, ott is) annyira szép és sodró lendületű ez a próza, hogy minden más egyébre legyintenek. Meg hát mit is várna az olvasó egy Krúdytól eredeztethető nyelv által meghatározott elbeszéléstől, ha nem lazán és bohémul kezelt laza és bohém szerelmi történetet?

Merthogy a *Susánka és Selyempina*, úgy tűnik, nem akar más lenni, mint egy kellemesen szórakoztató kisregény, a fenti tematikát követve, jól megválasztott terjedelemben: valóban olvastam volna még tovább. Minden egyes mondata szép, ráadásul állandóan mélységet sejtet a felszín mögött-alatt, és ettől lesz csekély terjedelmén túlnyúló, „szerény” vállalásait túl is teljesítő munka. A sztori talán két mondatban összefoglalható: egy öregedő, félművész agglegény szenvedélyre lobbant egy fiatal, félig sem értelmiségi leányka iránt, akinek szűzies természete mögött lappang egy másik, vélt vagy valós természet, már-már másik személy is, a vérbő és vad, közönséges nimfomán kurváé, ám az egy évig tartó közeledés-udvarlás hirtelen azzal a beismeréssel zárul, hogy ez a történet reménytelen. Az öreg kottatáros és alkalmi sűgő, számot vetve életével, öngyilkosságra készül, aztán mégsem teszi meg — a leányka pedig, valóságosan vagy csak a képzelet játékában bekövetkezett féktelen éjszaka után, melyet nem a férfival töltött, valóságosan vagy a képzelet játékában örökre eltűnik. Nem egy úri eljárás lelőni a poént, gondolhatja teljes joggal a recenzio olvasója, de nyugodjon meg: a poén ebben a könyvben nem ez. Akár ismeri ezt a kis történetet, akár nem, s ha nem, elég hamar megsejti akkor is, ettől függetlenül érdemes elolvasni a kisregényt.

Mert, ahogy már mondtam, nagyon szép.

Azt mondja Bán Zoltán András a *KönyvesBlogon* olvasható interjúban, hogy a regényke stílusát meg kellett álmodnia. Talán ennek a mesés, kicsit önmitológia-ízű (de tényleg csak kicsit, sokan mások jóval átlátszóbban igyekeznek önnön mítoszukat építeni) álom-fogantatásnak tudható be, hogy a nyelv által, a stílus által érezhetően nagyban vezetett szövegben a tradicionálisnak tudott próza-attribútumok feloldódnak: nincs kézzel fogható időbeli elhelyezhetősége, tere is lebegő (bár ez jobban leleplezhető), cselekményének majd minden eleme megkérdőjelezhető — valóban megtörtént-e mindez, vagy csak a képzelet játéka volt, egyszerű áomlátás, miegymás. Mindezt nem valamiféle kevéssé konkrét-lebegő szóhasználattal éri el, hanem a nagyon is egységes elbeszélői szöveget felépítő komponensek darabokra szakításával, törésével, melyben ugyanaz az esemény többféle körülményben láttatva jelenik meg. Az *Agyközpont* nevezetű adattár által begyűjtött információkból, a hozzá befutott „jelentésekből” áll össze a szöveg, az információkat különböző hajlamú és beállítottságú *sejtek* szállítják és dolgozzák fel, akik hol így, hol úgy látnak, kommentálnak és értelmeznek eseményeket, személyeket és helyszíneket. Az olvasó eleve élhet a gyanúperrel ezen *Agyközpont* lényegi természetét illetően, ki ez, hol is van ez — miután a regény vége felé metaleptikusan lelepleződik (ha ugyan), már sokkal pontosabban értelmezhetőek egyes korábbi bizonytalanságukban bizonyos események. Nekem elsőre a *Susánkától* mérföldes messzeségben levő *Agancsbozót Játékmestere* jutott eszembe Szilágyi Istvántól, de csak eleinte tartható a párhuzam, ahogy egyre mélyül a dolog, s több tény derül ki, úgy nő a különben sem csekély távolság. Az *Agyközpont* valamiféle felettes én, akihez képest a regény elbeszélője újabb felettes énként képzelhető el, szerintem — semmiképpen sem valami külső megfigyelő-ellenőrző hatalom letéteményese avagy képviselője.

A krúdys, vagy ahogy BZA mondja az idézett *KönyvesBlog*-helyen, hoffmanni tündéri nyelvhasználat bár kellően édes-bús, jó eséllyel megússza még a giccsatár túlzott közelségét, néhol pedig eltávolításként-kilépésként drasztikusan trágár mondatokban-bekezdésekben lóg ki a lóláb a sorok közül. Az *Agyközpont*ba érkezett jelentések közül némelyek *Susánka Selyempinává* változásáról tudósítanak, ilyenkor pedig elszabadul a verbális pokol. Pornográfianak éppen nem nevezhető, bár javában épít a mai pornódömpingre, amely ömlik az éterből és a tabloid médiából — egy bekezdésnyi konkrét faszinventórium, bár engem igazán az arcra száradt porcukorral sikerült meglepnie. Mert erre nem is gondoltam még. És ha már a *mai* dömpingnél tartunk: például ilyenkor lelepleződik le az időbeli elhelyezkedése a történetnek — szemben azzal a reménnyel, melyet a többször idézett megszólalásban kifejez a *szervő*. Bár a nyelvhasználat a szerelmi történetet, az udvarlást kellően manírossá, már-már modorossá teszi ahhoz, hogy időben is Krúdy „korszakába” utaljuk, egy-két kisebb adalék, képesűjságok, posztterek Susánka falán, meg a pornózás nekem nagyon is mainak tűnik. Főleg ehhez képest

lesz darabos, nehézkes, szögletes ennek a szerelmi közeledésnek minden mondata. Olvasható mindez persze úgy, hogy a két szereplő közötti tudatosan vállalt játékról van szó, de a Susánka műveletlenségéről írtak ezt megkérdőjelezik. Mindegy, annyi baj legyen.

Bán Zoltán András első szépirodalmi munkája nagyon jól megírt, saját határait jól megválasztó és azokkal tisztában levő szöveg. Figyelemre méltó munka, ugyanakkor mégiscsak olyan, ami kicsúszhat a hosszútávú emlékezetből, amikor BZA egy újabb könyvvel rálicitál majd. Merthogy szárnypróbálgatásnak érzem a könyvet: megvan egy nyelv, és mintegy kísérletképpen megdolgozza vele a minimális témát, működik-e — elsőre fél beáldozni egy komolyabb regénytervet. Jelentem, a dolog működik, maximálisan olvasható, fogyasztható, sőt: megemészthető. Jó. Lehetne talán írni valami nagyszabásút. De ha nem, akkor is teljesen rendben van a dolog. Mármint ennek a könyvnek a dolga. Nem tudom, eléggé hangsúlyos-e, amit mondani akarok: a *Siusánka és Selyempina* remek olvasmány, jó könyv. És nagy ígéret.

Schulcz Katalin

Berlin — valós idő

„A történelem olyan, mint az utca pora a cipőnkön, úgy visszük magunkkal, hogy észre sem vesszük.”
(*Berlini blogger, 2006-ból*)

„Ma egy Berlin-regénynek török élelmiszerboltokról, lengyel takarítónőkről, afrikai menekültekről, ukrán kurvákról és berlini építőmunkásokról kellene szólnia. De ki tudná megírni?”
(*Guillaume Paoli, korzikai születésű, francia állampolgárságú író, 1992 óta Berlinben él, a Boldog Munkanélküliek szervezetének egyik alapítója*)

Száz évvel ezelőtt gyorsaságban lekörözte New Yorkot, már akkor az állandó készülés lázával, szüntelen változásával kápráztatta látogatóit és lakóit, akik közül akkoriban csak minden második született Berlinben. Az éppen ott időző Martin Andersen Nexö is elcsodálkozott, amikor az utcán azt látta, hogy egy ember kalapját megemelve üdvözlöl egy másikat: őszintén meglepte, hogy vannak, akik itt ismerik egymást. Az új európai metropolisz tartósan soha nem jutott nyugvópont-ra, a huszadik század viharai néhány évtizedenként teljesen átalakították: forradalmak, háborúk, diktatúrák, a fal, majd a szocializmus vége, mindannyiszor újra kezdte, és egyszer sem

tiszta lappal. A szüntelen változás hagyománya és sajátos létmódja minden más német várostól és minden más volt szocialista nagyvárostól megkülönbözteti.

Berlin megint divatba jött. A német sajtó nemrégiben arról számolt be, hogy újabban felfedezték az amerikaiak is: csillogó szemmel vetik bele magukat a számukra „a Cabaret, a Stasi, Frederic the Great, vagy az aznapi Mitte-party” fémjelezte Berlin-feelingbe. Második identitását berliniként meghatározó történész honfitársuk ezzel szemben az egyesítés előtti állapot izgalmas voltát elemzi, és bár kutatása összevont terepét még ma is Nyugat és Kelet kombinációjaként írja le, a normalitás irányába bontakozó várost már kevésbé tartja érdekesnek.

A DAAD (Német Akadémiai Csereszolgálat) egy angol egyetemistáknak kiírt esszépályázata éppen az Angliában évtizedek óta öröklődő, máig közkeletű sztereotípiákat kívánta szembebesíteni a diákoknak szervezett berlini kiránduláson szerzett tapasztalataival: *A Faulty Towers* (magyar változatban *Vacak Szálló*) címmel bemutatott „very british” vígjátéksorozat emlékezetes epizódjában (*Csak a háborúról egy szót se*), amely egyúttal a pályázati felhívás címét adta, a túlmozgásos idióta hoteltulajdonost játszó John Cleese meglátván a német vendégeket, hisztérikus aggodalommal összpontosít, nehogy a vacsora felszolgálása közben véletlenül érintse a háborút szigorú tabuját. Természetesen ő lesz az, aki aztán megállás nélkül a háborút emlegeti, végsőkéig hergelve az értetlen vendégeket. A tanulmányi kirándulásról hazatérő diákokon a kulturális sokk első fázisának jelei mutatkoztak. Elragadtatottan méltatták a helyiek természetes önbizalmát, nyitottságát, a kreuzbergi kalandozáskor megismert alternatív közeg keresetlenségét és dobták sutba avult sztereotípiáikat. Joschka Fischer (1998 és 2005 között német külügyminiszter) annyit jegyzett meg az esettel kapcsolatban, hogy ha valaki a tradicionális porosz díszlépést akarná megtanulni, akkor a brit televíziót kellene néznie, mert már az ő generációjában sincs senki, aki tudná. A megnyugtató kimenetelű tanmese természetesen mindkét félről szól.

A német egyesítéssel Berlin visszacsöppent a valós időbe: már Európa és a világ globális közegében kellett újraértelmeznie, illetve újrapozicionálnia magát. Az új, osztatlan jövőről szóló végeláthatatlan nyilvános vitákban robbanásszerűen törtek fel mindazok a helyi és nemzeti identitásproblémák, amelyek minden korábbinál drámaibban katalogizálták a hirtelen közössé vált múlt felemás feldolgozásának tételeit.

A tartósan Berlinben élő külföldiek — a város 3,5 milliós lakosságának 13%-a — legnépesebb csoportja a még Nyugat-Berlinben letelepedett dél-európai — olasz, jugoszláv és főleg török — vendégmunkások harmadik generációja. A migránsok integrációjának támogatását hangsúlyozó domináns kultúra (Leitkultur) tervezetének felülről meghatározott kánonjáról, a multikulturális társadalmi modell különböző olvasatairól zajló polémia egyidejűleg jelent meg professzionális és civil diskurzusokban. Hogy a többségi kultúra több évtizednyi együttélési gyakorlat után is milyen ellentmondásosan viszonyul az idegen

kultúrához, illetve annak közvetlen és közvetett módon manifestálódó (vallási, nyelvi, életmód- és értékrendbeli) különbözőségeihez, azt szemléletesen fejezi ki a helyiek körében általános népszerűsége szert tett (nálunk gyros néven ismert) török húselétel esete: a *Duden*, a német nyelv mérvadó kézikönyve 2000-ben megjelent friss kiadásába gesztusként felvette a ’döner’ szót, de a hozzá fűzött magyarázat már hiányosnak és pontatlannak bizonyult, így nem a gesztus maga, hanem a felületesség vált szimbolikussá.

A migráns kisebbségi kultúrákhoz kötődő élet- és viselkedésmódokkal az egyesítés előtt csak Nyugat-Berlinnek volt módja közelről megismerkedni. Most óhatatlanul egész Berlin napi gyakorlatává válik a kultúráközi kommunikáció. Amikor nem elméletben kell megérteni egy másik kulturális kódot, hanem konkrétan, a helyiek életvilágába ágyazva vetődnek fel olyan kérdések, hogy megengedhető-e az állami iskolákban a muszlim fejkendő viselete, vagy hogy építsenek-e Pankow-ban mecsetet, akkor olyan mozgósítandó attitűd- és tapasztalatkészletre van szükség, amelyek hosszadalmas és bonyolult folyamatokban szerezhetők meg.

A globalizáció egyes tünetei, az életmód és a nyelv amerikanizálódása szintén csak a nyugati Berlinben jelent meg a maga idejében, és már akkor is szívesen éltek azzal a lehetőséggel, hogy a külföldi beszélgetőpartner vélt előítéleteit megelőlegező a „szégyen nyelvének” érzett anyanyelvet kiváltsák az angollal.

A városkép folyamatos alakulása, látványos újjraépítése szintén alkalom a máig lezár(hat)atlan múlt, az ahhoz kapcsolódó elfojtások tematikus átgondolására. Ennek azonban első lépésként legalább az elfojtásközösség elismerése volna a feltétele. Ez sem egyszerű, mivel az egykori NDK alapító mítosza éppen az antifaszizmus volt, ennek legitimációjaként a szocialista Kelet-Németország a kapitalista németeket nevezte ki háborús bűnösökké, így hártva el saját felelősségét. Ezzel a szereppel pedig még az elégedetlenkedő keletiek is szívesen azonosultak. Nem véletlen, hogy az egyesítés után éppen a volt keleti tartományokban és persze Berlin keleti felében bukkantak fel fiatalokból álló szélsőséges jobboldali csoportok, így az osszi-vesszi vádaskodások játszmáiban a volt szocialista félnek járó egyik állandó jelző a „bunkó rasszista”.

Jóllehet a permanens vitát kritikusai egyenesen a nem létező társadalom pótszerének tartják, mégis ezekben és ezekkel sikerült megteremteni például az emlékezés működőképes szimbolikus terét, a (majdnem két évtizednyi vita után megvalósult) holokauszt-emlékművet, és a kormányzat átköltözésével esztétikai és jelképes értelemben is innovatív módon újrahasznosítani a Reichstag üvegkupolával megfejelt épületét.

A fal leomlása óta azonban a legnagyobb feladat, mondhatni életfogytig tartó program: a két városfél — eltérően szocializálódott — lakói közösségének kulturális összehangolása. Az egyesítés környéki eufórikus idők tömegdemonstrációinak egyik jellegzetes transzparense ezt hirdette: „Egy nép vagyunk”. Erre utal a helyi osszi folklór fanyar darabja: az osszi barátságosan

nyújtja a kezét a vesszinek: „Egy nép vagyunk”, idézi lelkesen a jelszót. Mire a vesszi: „Mi is.”

A közös nemzeti múlt konszenzuson alapuló, érvényes elbeszélésén még akad munka. A kilencvenes évek Németországának mentális állapotát *Kulturschock Deutschland* című könyvében Wolf Wagner tömören kulturális sokként írja le. A Kalvero Oberg amerikai antropológustól származó fogalommal jelölt állapot az idegenség személyes megtapasztalásakor a megsokkolt kulturális fogódzók hirtelen érvénytelenné válásának élményéből fakadó, kompetenciavesztéssel járó folyamatát jelenti. A jelenséget leíró többféle modell egyként egy patkóformával szemléltethető folyamatgörbét vázol. A folyamatban általában öt, egymástól elkülöníthető szakasz követi egymást: az első az eufóriáé, ekkor a saját kultúra megkérdőjelezhetetlen, az ember a szemlélő pozícióját tölti be. A második fázis az elidegenedés: ekkor érik az embert az első kontaktusteremtési kudarcok, amelyekért magát okolja. A harmadik fázis a mélypont, az eszkaláció: a kulturális kompetencia időleges elvesztése: ekkor frusztrációja miatt az ember az idegen kultúrát hibáztatja, a sajátját kritikátlanul dicsőíti. Innen már felszálló ág vezet a tárgyilagos helyzetértékelést képviselő negyedik fázishoz, amelyben a félreértést már annak tartja az ember, ami, azaz félreértésnek, a kulturális különbségek következményének, majd végül az idegen kultúrában (is) kulturális kompetenciát szerzett személy eljut az eltérő játékszabályok megértéséhez, eltéréséhez, megtanulásához és megbecsüléséhez. Wagner tanulságos táblázatokat közöl a nyugat- és kelet-németek önképéről és a másik félről alkotott benyomásairól. Ezek alapján a nyugat-németek saját magukat önállóknak, függetlennek, érzékenynek, eredetinek és (még a szülői házzal szemben is) kritikusnak, míg a kelet-németeket régimódinak, reflektálatlannak, naivnak és érzélgősnek látják, ezzel szemben a kelet-németek úgy vélik, hogy míg ők maguk kedvesek, érzelmekben gazdagok, fogékonyak és a szülői házról szép emlékeket őriznek, a nyugat-németek hidegek, számítók, megbízhatatlanok, begubódnók és bonyolultak. Wagner szerint eltérő szocializációjuk és kulturális tapasztalataik okán a nyugat- és kelet-németek közötti félreértésekkel és konfliktusokkal terhelt viszony a kulturális sokk különböző fázisaihoz rendelhető tüneteket mutatja. Érdemes volna, javasolja a szerző, ha az érintettek ezt a helyzetet esélynek tekintenék a különbségek elismerésére, és hasznosítani tudnák a kölcsönös kultúráközi tanulási folyamatban.

Berlinben a mesterséges kettéosztottság természetes következménye a fal tényleges megszűnése óta mindkét oldalon tapasztalt csalódás: az egyértelmű szereposztás jegyében a hidegháború idején védett jóléti szigetként működő, a tartós demokráciában gyakorlatot szerzett nyugati fél politikai és pénzügyi fölénye határozta meg az átállás folyamatos határidejű felzárkóztató programját. A konfliktusoktól, kölcsönös félreértésektől kísért akkulturációs folyamatban a béketábor egykori eminenseként szocializált Kelet-Berlin öslakosainak jó része (az új tartományok népességéhez hasonlóan) értékvesztésként élte át a kooptálást.